

*Надія Іванівна КУШИНА,
кандидат філологічних наук, викладач кафедри
другої іноземної мови Дрогобицького державного
педагогічного університету ім. Івана Франка*

ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНОМОВНОГО КОМПОНЕНТА УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗОК ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ

Зумовлене специфікою етномовного світобачення, моделювання різними мовами світу по-своєму виразно зринає у фольклорній картині світу, зокрема в міжмовному спілкуванні, створюючи неабиякі труднощі перекладачам. Урахування специфіки фольклорних картин світу допомагає виявити етномовну залежність давньої людини від способу життя, особливостей навколишнього середовища, клімату, географії, історії й культури етнічної спільноти. Національна специфіка знайшла яскраве вираження в етномовному компоненті української народної казки. Його встановлено за допомогою етнолінгвістичного й контекстуального аналізу на найвищому рівні судільного тексту як макрооддиниці дослідження і виділено цілу систему етнем на різних мовних рівнях.

Етнема як семіотична одиниця характеризується трьома типами відношень, в які входить мовний знак, а тому виділяються три типи значень етномовних одиниць: 1) когнітивні (денотативні й конотативні) значення етнолексики й етнофразеології; 2) внутрішньолінгвальні значення структурно-конотативних етнем, що виявляють специфіку міжзнакових відношень; 3) етнопрагмеми.

Етномовна семантика забарвлює денотативні, конотативні й контекстуальні ознаки слова. Вона відображається в його морфологічній структурі й синтаксичній сполучуваності, реалізується в різновидах слововживання та стилістичних „обертонках“ і впливає на весь макротекст казки, надаючи художньому текстові яскраво вираженого національно-казкового колориту.

Поняття **етномовного компонента** народної казки охоплює загальну композиційну структуру казки, її ритмомелодіку і специфічні традиційні ініціальні, медіальні та фінальні формули, своєрідні повтори, зокрема пісенні. Це реалії і національно забарвлена просторічна й діалектна лексика та фразеологія, назви казкових персонажів та етноніми, і приказки та прислів'я, і своєрідні порівняння та епітети, і гіперболічність, метафоричність та символічність, і фантастика казкових сюжетів, мотивів та художніх образів, і її дидактика та прагматика. Етнолексики й етнофразеології передає різні поняття матеріального й духовного

життя етносу, відображаючи специфіку його життєдіяльності, його генезу, історію, право, адміністративні й громадські форми управління, ландшафт, побут, звичаї, культуру, міфологію, вірування, менталітет, поведінку, виховання та інші національно своєрідні явища. Етномовний компонент включає і структурно-конотативні етнеми із специфічним внутрішньолінгвальним значенням та етнопрагмеми.

Проблема відтворення етномовного компонента першотвору постає особливо гостро при перекладі творів фольклору, в яких немає дрібниць чи чогось несуттєвого, випадкового, а лише те, що відповідає соціальній психології народу. Як частина культури народу, вони виражають його світогляд, менталітет, його філософські, соціальні й моральні концепції, художні смаки. Тому етномовний компонент у цих творах несе особливе навантаження, і перекладач не має права нехтувати ним. Це тим більше стосується народної казки, де спостерігається зіткнення культур, різних світів, реального й фантастичного, різних часових і просторових вимірів, різних мовних картин світу, надзвичайно своєрідних як при первинному, так і вторинному його моделюванні при відображенні суспільного життя етносу в художніх образах. Тут він стає невід'ємною частиною її змісту, несучи в собі додаткові фонові семи „фольклорне“, „чарівно-фантастичне“, „казкове“, і бере активну участь у формуванні її емоційно-експресивного ореолу, її прагматичного потенціалу, впливової сили на читача.

Трансплантація етномовних образів казкового світу з однієї мовної системи в іншу вимагає врахування не тільки специфіки жанру й літературної традиції, а й етномовної комунікативної компетенції реципієнта. Адже необхідність зберегти етномовні образи народної казки в перекладі стикається з загрозою порушити його мовну природу, його доступність естетичному сприйняттю іншомовного реципієнта, особливо дитячої читацької аудиторії з обмеженим обсягом фонових знань про культуру того народу, мовою якої написаний оригінал. Відтворення семантики етномовного компонента казки ускладнюють лінгвоетнічні бар'єри. Лише нейтралізувавши їх заповненням різної глибини „сміслових щілин“ і лакун, можна ліквідувати або хоч звести до мінімуму розходження етномовної компетенції різномовних комунікантів, а отже, й етномовних контекстів і компонентів першотвору й перекладу. Звідси необхідність експлікації етномовної семантики в перекладі та фіксації в лексикографії лінгвоетнічної інформації (культурно-історичної, актуально-поняттєвої і конкретно-ситуативної), дуже важливої для вивчення мови, розуміння й адекватної інтерпретації тексту, для теорії і практики перекладу, стилістики та порівняльної типології. Дослідження перекладознавчого аспекту етномовного

компонента дає перекладачам певний інструментарій для виявлення детермінованих лінгвоетнічними чинниками „точок розбіжностей“ реакцій носіїв вихідної мови й мови-сприймача. Їх можна зняти в перекладі за допомогою адекватних заміन та прагматичної адаптації менш релевантних чи неперекладних етнем.

Збереження в перекладі етномовного компонента народної казки досягається насамперед відтворенням надзвичайно інформативного лексичного й фразеологічного шару етномовних одиниць. Адекватна передача виражених ними невід'ємних від місця та епохи понять лексико-фразеологічними чи синтаксичними засобами мови-сприймача може дати іншомовному читачеві дуже багато для пізнання способу мислення, побуту й історії освоюваного перекладом етносу, його культури та умов суспільного життя. Важливість дослідження цього питання зумовлена відсутністю у носіїв іншої мови відсутністю позначуваних етнемами референтів, як і понять про ці референти, тобто об'єкти дійсності, характерні для даного етносу або описані національно-специфічним способом.

Основні труднощі відтворення етнем зумовлюються і необхідністю поруч з денотативним значенням етнеми передати колорит, конотації її національного (історичного чи казкового) забарвлення. Перекладачеві доводиться переборювати протиріччя: або показати специфіку етнем і тим самим власти в екзотику, або знехтувати етномовним компонентом і втратити колоритну специфіку. Цю дилему може здолати лише досвідчений перекладач, що добре знає чужий спосіб життя, побут, відчуває зображувальні можливості вписаного в художній текст слова і, водночас, тонко відчуває рідну мову. Звідси й постає перед ним і досі актуальна проблема перекладності, при розгляді якої, починаючи від В.Гумбольдта, посилаються звичайно на національну своєрідність оригіналу. Та незважаючи на труднощі, пов'язані з безеквівалентністю етнем, перекладознавці стверджують, що неперекладних творів немає, хоч у будь-якому художньому творі є такі елементи тексту, які сповна передати неможливо. А зняти цю суперечність можна належною увагою перекладача до кожного мікрокомпонента, підпорядкованого загальній художній системі, що й забезпечить адекватність відтворення етномовного макрокомпонента художнього твору, тобто його національного колориту.

Розширення українсько-англійських культурних зв'язків розкриває перспективу ширшого застосування транскрипції з оригіналу, що зберігає природне звучання етнем. При освоєнні англійською мовою інтернаціональних реалій суспільно-політичного життя ефективна й транслітерація. Канадські перекладачі розширюють сферу її вживання в англо-українському середовищі

й на побутові реалії, зокрема в журналі „The Ukrainian Canadian“: *вареники* – *varenyky*; *кошовий* – *Koshovyi*, вдаючись і до комбінованої реномінації, адекватнішої, ніж сама транслітерація: *borshch* (*beet soup*).

Етномовну специфіку реалій, що широко вживаються в народних казках, найкраще передають такі способи перекладу, як комбінована реномінація і калькування, її у меншій мірі збережено транскрипцією й транслітерацією, влучними перифразами, ситуативними відповідниками, транспозицією на конотативному рівні, контекстуальним розтлумаченням реалій. Нехтування цим вагомим етнокомпонентом у перекладі, як і очевидна перевага використання аналогів і гіперонімічного перейменування реалій, не сприяє створенню в англomовного читача чіткого уявлення про культуру та побут українця, зокрема про його одяг, їжу, житло тощо.

Аналіз засвідчує зовсім інший підхід до відтворення власне казкових реалій, зокрема назв казкових предметів, зумовлений їхньою жанровою релевантністю. Тут переважає дескриптивна перифраза та її комбінована модифікація означенням, особливо лексемою *magic*, відповідного гіпероніма, що, попри втрати фонетичної й морфологічної структури українських реалій, усе ж зберігає казковий колорит. Напр.: *меч-самосік* – *magic sword*; *яйце-райце* – *the Magic egg*. Та найкращим способом відтворення назв казкових предметів є калькування: *цілюща і живуча вода* – *healing and life giving water*. Транслітерації перекладачі тут не застосовують, бо вона недоречна при відтворенні цих етнем.

Тим часом назви казкових персонажів часто транскрибуються, транслітеруються чи перекладаються комбінованою реномінацією: *козак Мамарига* – *Mamariha the Cossack*; *Ілля Муромець* – *Ilya Muromets, Ilya of Murom*. Дескриптивна перифраза переважає при відтворенні прізвищ чи промовистих імен: *Колобок* – *Little Round Bun*; *Скороход* – *Fleet-Foot*; *Слухаило* – *Keen-Ear*; *Стульморда* – *Snarpmuzzle* та інші. Іноді вже з самого заголовка, орієнтуючи читача на певне сприйняття художнього мовлення, ці власне казкові реалії виявляються найрелевантнішими і найгнучкішими засобами відтворення в перекладі етномовного макрокомпонента української народної казки.

Вибір способу перекладу складних казкових імен залежить і від типологічних особливостей мови перекладу. Структурними розбіжностями зіставлених у перекладі мов та специфікою англійського дитячого мовлення пояснюється більше різноманіття англійських римованих композитів, лексико-граматичних і лексико-семантичних трансформацій, ніж у німецьких перекладах, де переважає словоскладання іменних основ. Англomовні ж перекладачі

часто вдаються до римування, що здебільшого базується на якійсь одній семантичній ознаці: *коза-дереза* – *Nibbly-Quibbly the Goat*; *зайчик-побігайчик* – *Runny-Bunny, Fleet-Fleet the Rabbit*; *жабка-скрекотушка* – *Hop-Stop the Frog*. Римуванням денотативно вагомої постпозитивної прикладки назв казкових персонажів частково відтворюється їхній етномовний компонент. Передається він і за допомогою кальок, контекстуальних відповідників, лексико-граматичних, лексико-семантичних трансформацій і комбінованої реномінації промовистих імен, що несуть вагоме семантико-стилістичне навантаження в образній структурі казки: *Вернидуб* – *Vernidub, Uprooter of Oaks, Vernidub Pull-an-Oak, Twist-Oak*; *Вернигора* – *Vernihora, Mover of Mountains, Vernihora Move-a-Hill, Move-Mountains*; *Іван Побуван* – *Ivan the; Me'er Dragon Killer*; *Іван Голик* – *Ivan-Not-A-Stitch-On*; *Василь Неамирака* – *Vasyl Ne er-die*. Антропоніми транслітеруються, проте й не без огріхів, особливо в транскрипціях, зроблених не безпосередньо з української мови, а з російської, напр.: *Кирило Кожум'яка* – *Kirilo Kozhumiaka*; *Данило-бурмило* – *Danilo Burmilo*.

Прагматичну адекватність перекладу забезпечують і своєрідні лексико-граматичні трансформації, перифрази та аналоги тропеїчних засобів. Англomовний читач отримає загалом правильне уявлення про образне мислення українського народу з повних і часткових еквівалентів та кальок словесних образів, особливо гіпербол, епітетів, метафор, іноді й порівнянь. Та навряд чи вловить англomовець у стертому метафоричному гіперболічному образі раптового вибуху бурі (*terrible gale blew up*) своєрідність її бачення українським казкарем, зумовлену конкретнішими дієслісними етносемами, завдяки яким у читача й зринає яскравіший образ: *розперезалася страшна буря*. Не донесе йому етномовної конотації українських образів, зокрема символічних, і калькування.

При відтворенні етномовної специфіки словесних образів за допомогою калькування треба бути дуже обережним, щоб не допустити буквалізму й зберегти мовну природу перекладу. Калькою можна забезпечити прагматичну адекватність відтворення порівняння за умови врахування сполучуваності його компонентів та наявності аналогічних асоціацій у мові перекладу. Однак, зважаючи на національну своєрідність образного менталітету українців та англomовців, переважають перифрази й аналоги, що закономірно призводить до втрати етномовної специфіки казкових образів. Часткові еквіваленти виявляють більшу конкретність українських мовних образів, аналоги – інше бачення їх, а перифрази – втрату словесного образу.

Труднощі передачі образних порівнянь зумовлюються великою питомою вагою дієслова при змалюванні динаміки казкових подій

і його різною асоціативністю в образному мисленні англійців та українців, про що свідчить, зокрема, не цілком доречною заміна звичайним порівнянням з темною хмарою яскравого фольклорного образу насування грози – небезпеки переслідування семитисячною зграєю двоголових собак-гієн персонажів казки „Іван – мужичий син“. До того ж у перекладі знехтувано його графічним виділенням окремим реченням-абзацом і специфічною семантико-синтаксичною структурою речення та послаблено гіперболічний образ внаслідок заміни дієслівного емоційно-експресивного компонента порівняння менш експресивним – прикметниковим: *Собаки біжать – як хмара синіє – Like a dark cloud the dogs came after them*. Перенесенням порівняння в препозицію й заміною яскравих дієслівних форм теперішнього часу минулим, а складного речення – простим, тим більше приєднаним до попереднього абзацу, досягнуто лише констатації факту. Зберігши тут дуже важливу структуру порівняльного речення та його етномовний дієслівний компонент, можна було й формами минулого часу живописніше передати цей гіперболічний образ: *The dogs were approaching as if clouds were getting darker and darker*.

Проте втрата етномовної семантики словесних образів, надто ж метафоричних римованих порівнянь у дескриптивній перифразі прислів'їв і приказок, цілком виправдані, хоча вони призводять до затушування яскравої образної ментальності, мудрості народної чи краси людської праці в англійських перекладах: *Краще голодна воля, як сита неволя – Freedom, even if it means to go hungry, is better any day than captivity however fed you may be!*

Закономірні втрати етномовного компонента українських народних казок в англійських перекладах, зумовлені типологічними й світоглядними розбіжностями, засвідчують, наскільки в процесі перекладу відбувається зіткнення культур і світобачень. Тим-то дескриптиви іноді забезпечують більшу адекватність відтворення, ніж буквализми (*as handsome as the sun, as pretty as a star*), незвичні для англомоців, для яких сонце і зірка асоціюються передусім з яскравістю, а краса – з малюнком: *handsome (pretty) as paint (as a picture)*.

Незважаючи на структурні й етномовні розбіжності, тропи, зокрема гіперболи й епітети, можна адекватно відтворити й компенсувати втрату інших словесних образів. Якщо перекладач володіє енциклопедичною інформацією, тезаурусом читача високого освітнього й культурного статусу і враховує фонові знання та психологію сприйняття своїх читачів, він зводить до мінімуму лінгвоетнічні бар'єри й зменшує не тільки суб'єктивні, а й об'єктивні втрати етномовного компонента в перекладі. Тільки тоді казка може захоплювати англомовця, коли в ній збережено адекватний

вплив на почуття читача, що досягається за допомогою повних і часткових еквівалентів чи аналогів гіпербол, епітетів, метафор, порівнянь та інших словесних образів.

Важливу роль у збереженні етнокомпонента українських народних казок в англомовних перекладах відіграє адекватне відтворення експресивно-стилістичних конотацій своєрідних займенників, вигуків, часток, морфологічних форм, особливо емоційно забарвлених, інтимізуючих.

Стилістично вагоміші в художній тканині народної казки демінутивні вокативи вимагають більшої уваги перекладача, ніж номінативні демінутиви. Аналіз відтворення 100 номінативних і 50 вокативних демінутивів, зібраних методом суцільного відбору із 20-ти українських народних казок про тварин, яким найбільше властива емоційно забарвлена лексика, виявляє значне збільшення морфологічних засобів для їх відтворення та зменшення приблизно вдвічі нейтральної лексики при майже однаковому відсотку лексико-семантичних (34% і 31%) і лексико-синтаксичних засобів (10% і 11%). Причому завдяки більшому навантаженню в художній структурі казки серед атрибутивних елементів (*little, dear, darling, small, old, young* etc) релевантніших у перекладі демінутивних вокативів зростає питома вага епітетів *little, dear* та *darling*, а означення *small*, якому властива лише сема демінутивності, у звертаннях майже не вживається. Для емоційного підсилення інтимних звертань слугує й інтенсифікатор *old*, а для відтворення зневажливих та лайливих відтінків українських звертань – атрибутивні компоненти, підсилені займенником *you*:¹ *leдащо, nemіnaxo – you lazy slouch*;² *сякий-таки й (такиї)* – *you bad so-and-so*, прагматичну адекватність яких забезпечує його більша частотність в англійських лайливих звертаннях.

Дослідження відтворення пестливих звертань також засвідчує і збільшення питомої ваги морфологічних засобів (суф. -y, -ie), поєднаних з лексико-синтаксичними при емоційному підсиленні та лексико-граматичних трансформацій. Однак вдвічі зростає втрата етномовного компонента вокативів в англомовних перекладах, бо перекладачі недостатньою мірою послуговуються морфологічними засобами, якими не нехтували англійські казкарі, використовуючи, напр., такі форми, як *dearie, dovie, sonny, buddy, oldie, kiddy, sweety, dovelet*, засвідчені й тлумачними словниками та художньою літературою. Оскільки нейтральною лексикою не можна передати цей важливий структурно-конотативний емоційно-експресивний компонент українських звертань, а лексико-семантичні й лексико-синтаксичні засоби забезпечують лише часткову адекватність перекладу, в англомовних перекладах можна і треба розширити сферу використання цих найадекватніших засобів його відтворення.

Перекладознавчий аналіз традиційних формул виявляє і жанрову етномовну розбіжність. В українському фольклорі, порівняно з англійським, жанрові межі стрункіші й казка має виразніші ознаки, чим відрізняється від переказу, легенди й інших жанрів. В англійському – межі між казкою та неказковою прозою менш чіткі й заперечну „модальність правдивості“ виражено слабше, ніж в українській казці. Тому в фіналі українських казок чітко виступає особистість оповідача: адже він з цього реального світу і його поява в кінці казки ніби переносить слухача зі світу казкового в реальний. В українських казках переважають ініціальні формули побутування, що починаються з дієслова *жив (був) собі* або *жили на світі*, що відображають етномовну специфіку рематичного введення в українській мові, яка передається англійською мовою за допомогою конструкцій *there was (were), there lived*. Тому в англійських ініціальних формулах на першому місці виступає здебільшого часова категорія: *once upon a time, once*. Звідси й інша прагматична заданість і неоднакова релевантність відтворення етномовного компонента казкових традиційних формул першотвору в перекладі та зумовлена цим закономірна прагматична адаптація: вадмірне вживання національно маркованих елементів, особливо в зачинах, призвело б до порушення їхніх функцій, бо етномовна екзотичність не змогла б налаштувати читача чи слухача на сприймання казки, перенести його в казковий світ. Тим-то порівняно з іншими традиційними формулами, зокрема з магічними заклинаннями, казкові етномовні компоненти у зачинах зазнають якнайбільшої прагматичної адаптації, меншої – у кінцівках та зовсім незначної – у серединних казкових формулах, за винятком співомовок, ритмічну організацію яких, як і повторів (і то не тільки складних циклічних повторів-кологоритмів, а й своєрідних часток, підсилених римованими усталеними висловами), треба зберегти в перекладі. Нехтування ними позначається на загальній архітектоніці казки й призводить до послаблення напруженості зображуваної ситуації та стирання національно-казкового колориту, народної манери казкової оповіді.

Особливої уваги перекладача вимагає відтворення співомовок, які, вплітаючись у мовну канву казки, цементують її структуру і наближують казку до пісні, що сприяє легшому і скорішому засвоєнню її сюжету. Адекватність перекладу співомовок досягається збереженням кількості складів у кожному вірші та їх римованням. При відтворенні ритму важливо зберегти внутрішньотекстове римовання, бо, як правило, римуються найважливіші місця в казці. На неї звертають увагу всі перекладачі, хоча не всім це вдається. Вдалими здебільшого є творчі знахідки І.Железної. Збереження своєрідної композиційної структури казки, особливої

стилістичної форми її оповіді, обрамленої зачинами й кінцівками та насиченої повторами, зокрема римованими та циклічними, як і адекватне відтворення етнолексики та етнофразеології, особливо назв казкових персонажів та їх інтимізуючої функції, сприяє відтворенню в перекладі її ритмічної організації, а отже, й національного колориту казки, її етномовного макрокомпонента.

1. Бабусин дідусь: Англійські народні казки / Пер., упоряд. Л.Ліщинська. – К., 1992.
2. Дивна сопілка: Українські народні казки / Упоряд. В.Бойко. – Львів, 1989.
3. Казки про тварин. – К., 1979.
4. Козак Мамарига: Українські народні казки. – К., 1971.
5. Ukrainian folktales / Tr. by A.Bilenko. – Kyiv, 1970.
6. Ukrainian folktales / Tr. by I.Zheleznova. – Kyiv, 1985.

Надія Кушина. Збереження етномовного компонента українських народних казок як проблема перекладу. У статті розроблено концепцію етномовного компонента народної казки як етномовної й перекладознавчої категорії, визначено його складові. Встановлено умови його адекватного / неадекватного відтворення та прагматичної адаптації в англійських перекладах, зокрема в зачинах і кінцівках. Проведено аналіз способів відтворення етносемантики реалій, назв казкових предметів і персонажів, словесних образів, інтимізуючих звертань та інших структурно-конотативних, емоційно-експресивних і ритмотворчих етномікрокомпонентів українських народних казок.

Надежда Кушина. Сохранение этноязычного компонента украинских народных сказок как проблема перевода. В статье разработана концепция этноязычного компонента народной сказки как этноязычной и переводоведческой категории, определяются его составные и условия его адекватного воспроизведения и прагматической адаптации в англоязычных переводах, в частности, в зачинах и концовках. Проводится анализ способов воспроизведения этносемантики реалий, названий сказочных предметов и персонажей, словесных образов, интимизирующих обращений и других структурно-коннотативных, эмоционально-экспрессивных и ритмотворческих микрокомпонентов украинских народных сказок.

Nadiya Kushyna. Retention of Ethnolinguistic Component of Ukrainian Folktales as a Problem of Translation. To research rendering ethnolinguistic characteristics of Ukrainian folktales in

Anglophone translations the conception of ethnolinguistic component has been elaborated, its constituents and rank in Ukrainian folktales as well as conditions of their faithful reproduction and pragmatic adaptation in English translations have been determined. The author also analyses ways of rendering units of national lexicon, verbal images, names of folktale characters, their intimate forms of address as well as other structural and connotative, emotional and expressive as well as rhythmic ethnolinguistic microcomponents of Ukrainian folktales into English.